

Bolsjerne i kræmmerhuset er sikkert »kongen af Danmarks bolsjer« med anissmag. Maleri af Hans Smidth med titlen »Bedstemors besøg«.

300; (7) 944b 146; (8) 644 122; (9) 634 12037; (10) 304 202; 895 17f; 599b 1,57.

DIVERSE

Anisolie kan som lokkemiddel smøres på rævesaks (1), plantens saft på brød i rottefælder (2); stænkes buret med olien, vender duerne altid tilbage (3).

Olien stryges i håret mod lus (4), også mod lopper og lus hos hunde (5), gnides på kister som værn mod myg, møl etc. (1600-t; 6); kornorm forsvinder, hvis man kaster dyngen med skovl gnedet med anisolie, dyngen kan også stænkes med olien før kastningen (o. 1830; 7).

LITTERATUR: (1) 328f 2,114; (2) 296 37,1921,62; (3) 514 1848,47; (4) 186 16; (5) 515 1,1854,141; 510 1,1877,76; (6) 1004 1662,172f; (7) 936 3,1837,164f; 1008 4,1916,479.

Kvan, *Archangelica officinalis (Angelica)*

Meget stor og høj, stærkt krydreduftende skærmpilant med bladrosset ved den tykke rod, stærkt opblåste bladskeder og grønne blomster i kuglerund skærm; optræder i mange former, hos os gror underarten Vandkvan, *Archangelica litoralis*, hist og her ved åer og bække, mest nær kysten.

Den egentlige kvan med spiselige stængler er underarten *Archangelica norvegica*, som ikke findes i den danske flora, men er vildtvoksende (tildels også »dyrket«) i det nordlige Skandinavien, på Færøerne, Island og Grønland; den omtales første gang (som Angelica) i Harpestræng-afskrifter fra o. 1300 (1) og blev tilsyneladende dyrket i Danmark i middelalderens slutning (2).

Kvan o. 1700ff (kvanne) fra norsk, oldnord. hvonn, flertal hvannir, af uvis oprindelse; kan indgå i stednavnet Vanløse 1198ff (Huanlosæ) ved København og da skyldes græsninger eller haver med planten, kommunevåbnet 1974ff har en stiliseret skærm; *ædelurt* o. 1700 (3).

Færøerne: *hvonn*, *hvann* o. 1780ff (men rimeligvis fra vikingetiden), specielt om den spiselige *hvannjólur* = stilk af blomstrende plante; bladskeden og endestykket kaldes *goturstykkið* 'kanonen' (Vágum) og *sötibitin* 'sødbidden' (Norðoy), det tredelte blad afskåret under stængelled *muan* 'koen' (Vágum) og *bestibitin* 'bedstebidden' (Norðoy); eftervækst: *hvannakálvar* '-kalve'; *heimahvonn* er dyrket kvan modsat vildtvoksende *bjarga-* eller *bakkahvonn*; *hvan-narók* klippeafsats bevokset med kvan, Hvann-rók, Hvannadalsá, -felli, -gjøgv m.fl. er stednavne, *hvanngarður* indhegnet lille have med kvan, *hvanнасár* sår på læberne af at spise planten; svövnrot 'svövnrod', se s. 299. (4). – Grønland: *kuanek kuarak*, skærmen *igsulik*; der skelnes mellem »hankvan« og den ikke-blomstrende, uspiselige »hunkvan« (5); Kvanefjeldet ligger bag Narssaq på VGrønland og er det eneste stednavn bevaret fra vikingetiden (6).

LITTERATUR: (1) 495 9,534f; 348c 110; (2) jf. 841 1546,68b; (3) 751 77; 689 1,110–12; (4) 751 75f, 217; 947 29,1945,134; (5) 521 68,213; 315 nr. 3,1954; (6) 725 31/1 1969.

DYRKNING, NÆRINGSMIDDEL

Forekomst af kvan og en lægeplante omkring Nykøbing M. 1811 var måske forvildet fra det nærliggende kloster Dueholms have (1).

Henrik Smid 1546: »Kvan er kendt overalt i landet ... og alle vil have den i sin have«. Her i landet gror kvanen næppe andre steder end i haver, hvor den kræver god jord (1648; 2); »den vokser vel vild hos os, dog ikke allevegne, men bliver mest avlet på fugtige og fede steder i haver« (1761; 3). O. 1750 omtales »Angelike-Plantagen« som et felt af Vistoft præstegårdshave, hvor planten rimeligvis groede vildt efter tidligere dyrkning (4); fra Thy oplyses 1802, at »Angelika vokser i nogle haver« (5). – De blegede skud kan spises som blegselleri og krydre salater samt syltes i eddike og sukker (o. 1918; 6). Færøerne: Kvanen blev forhen dyrket i næsten alle køkkenhaver og meget spist (7). Planten fandtes 1670 i store mængder i haverne og på kirkegårde, ikke frøbærende stængler blev spist med begærlighed, efter at barken og de lange trevler var fjernet, i dyrtid spiste man også rød-

derne (8). Et århundrede senere blev kvan dyrket mange steder i små indhegnede pladser ved husene; nogle steder i naturen strøede man om foråret aske som gødning; stænglerne blev spist med flødeskum og givet rejsende som en forfriskning (9). O. 1800 fortælles, at barken afskrælles og stænglen spises som et lækkeri og mod tørst, stilke i tykmælk blandet med sød fløde og sukker bydes rejsende og gæster (10); o. 1850 var morgenmåltidet fra St. Hans til St. Olafsdag 29/7 ofte kvanstikke eller kvan og tykmælk, velhavende folk nød dem undertiden med sukker og fløde (som vi jordbær). Nu er kvan-gårde sjældne, men o. 1880 blev ingen husholdning regnet for god, hvis den ikke havde en *hvanngarð*, desuden skar man nogen vild kvan, hvis den groede i nærheden. Det var i bygden Miðvág gammel skik, at man St. Svitunsdag 2/7 drog nordpå efter kvan, som da ikke blomstrede og var bedst til mad (11). Et ordsprog lød: troldbørnene (= de uartige) græder efter kvan ved juletid (12).

»Kvanen er meget efterspurgt af grønlanderne, som spiser de unge stængler i rå tilstand, ofte foretages lange udflugter til lands eller pr. båd for at indsamle planten, og man kan altid være sikker på, når man rejser rundt i fjordene, at grønlanderne har kvanstikke med, når de kommer om bord, hvis det har været muligt at finde nogen. – Kvanen må betragtes som et overmåde vigtigt [C-vitaminholdigt] tilskud til grønlandernes kost« (13). Stilkene syltes med sælspek og opbevares om vinteren således i skindposer (1857; 14). De tørrede blade er røget som tobak (1821; 15).

LITTERATUR: (1) 540 42; (2) 697 164; (3) 696 51; (4) 1014 36,1943,87; (5) 999 70; (6) 480 13f; (7) 104 732f,736,740,762; 495 9,535; (8) 181 108f; (9) 873 118,153f; (10) 518 1800,186f; 739 2,1800,367; (11) 947 29,1945,136ff; (12) 35 1852,301; (13) 315 1954,112; 104 732f,736,740,762; (14) 772 152; (15) 398 1821,321.

LÆGEMIDLER

Alle omtaler af 'angelik' (som nu gælder en anden skærmpilte-slægt) i urte- og lægebøger til o. 1800 er her medtaget under kvan.

1400-t: spist om morgenen hjælper roden mod forgiftning som følge af mad og drikke samt mod opkastning; vandafkog renser brystet, på bid af gal hund lægges den knuste rod kogt med honning (1).

Henrik Smid 1546ff (2): uddriver gift, varmer

og fordeler blodet, dette gælder vand destilleret af roden og ikke af bladene. For pest drikkes knust angelik blandet med teriak i angelikvand, hjælper også mod svindsot og malaria, sygdommene uddrives med sved; i pesttider er man værnet mod smitte, når man lugter til den i eddike opblødte rod og blander den i sin drik. Destilleret vand af planten eller den pulveriserede rod drukket med vin stiller tarmvrid, hvis maven ikke er forstoppet. Angelikvand og et pulver af roden er godt for alle indvortes sygdomme, sidebylder (lungebetændelse), lungesår med ond hoste, endvidere for kold urin, ophørt menses, alle hævelser og tarmluft, mod samme sygdomme kan tages vin- eller honningvandafkog af roden. Saften dryppes i hul smertende tand og i øre for ørepine, i øjnene for at gøre dem klare og fjerne hinde over dem, blandes med beg til salve på bid af gal hund; destilleret vand, saften eller et pulver af planten læger gamle dybe sår, får kødet til at vokse, destillatet benyttes som smertestillende på samme lemmer »og andre podalske (reumatiske) led«, fordeler den dér ophobede seje vædske; frø og rod har samme lægekræfter. »Den vilde angeliks rod og frø virker ikke så kraftigt, bruges mest til gamle og friske sår, kogt i vin og pålagt«.

Simon Paulli 1648, 164f: navnlig roden bruges, især som modgift, »derfor er der ikke noget bedre råd eller en fornemmere urt imod pest til at bortdrive den med«: roden tørres, pulveriseres og blandes i korbendiktvand, som drikkes, hvorefter man kommer til at svede; nogle opbløder roden i eddike, men det siges, at den knuste rod alene virker bedst; rodpulveret strøs i pesttider på klæderne mod smitte (3), eller man holder under tungen kage bagt med rod- eller frøolien og sukker; i pesttider plejer man daglig at gnide tindingerne, håndled og brystet omkring hjertet med angelikbalsam. – Roden holdt i munden modvirker dårlig ånde, »enten fordi tænderne kan være ormædte eller også fordi maven ikke vel kan sammenlukkes«. Roden hjælper mod gammel hoste og åndenød, er tillige god at indtage for den, som faldt ned fra højt sted og man frygter, at blodet er størknet eller løbet sammen. Rodsaften dryppes i smertende tand; et vand destilleret af roden er sveddrivende.

Rod og frø er anført i farmakopeen 1772. »Jeg tror næppe, at der findes nogen, som ikke kender angelika-rod, i særdeleshed er den alle kvaksalvere og markedsskrigere bekendt«; de fleste og bedste rødder køber apotekere fra udlandet (1761; 4). En mand i Odense fik 1814 Landhusholdningsselskabets præmie for indsam-

ling og tørring af 1.251 pund angelik- og kalmusrødder til apoteker (5).

Roden er bestanddel af et universalmiddel for sygdomme af ukendt natur, med galangarod i vinudtræk og i en røgelse for menneskets sygdomme (6). – Indgår i »Tycho Brahes« recepter mod pest (1500-t; 7) og i en profylaktisk pestakvavit (1700-t; 8).

Vinudtræk af kvan-, alant- og kalmusrod drikkes mod »hjerterangst« (9), for svimmelhed lugtes til vinudtræk af roden, der styrker hjernen (10), eller roden trukket på rød silkesnor bæres om halsen (11); på gåture bør man altid have angelik på sig og spise deraf (11).

Kvan er opløsende, sved- og urindrivende (12), bestanddel af brændevinsudtræk mod bl.a. feber (1700-t; 13), en drik af roden gives for skarlagenseber (1795; 14). Roden indgår i te for svindsot (15) og i en kage mod gulsot (16), i brændevinsudtræk for indvortes smerter (17), i midler mod brystlidelser (18), således romudtræk af angelik-, hul- og kalmusrod (13), i et vand for åndenød (19). Roden modvirker skørbug (10), anvendes for udeblevet menstruation (20), anbringes i hul smertende tand (10), den er bestanddel af vin- eller urtevangsudtræk for blæresten (o. 1720; 21). Roden er mavestyrkende, modvirker kolik og maveonde (22), angelik indgår i »smødebrændevin« – en klog mands mavedråber (NVSjælland; 23); frøene findes i den afførende St. Germain-te, de eddikesyttede blegede skud skal kunne stimulere fordøjelsen (24). Efter at have spist angelik kan man ikke skades af forgiftet vand (19).

Roden lægges på bid af gal hund (10), på disse og slangebid rod og urt blandet med rude og honning (25).

Roden bæres mod besværgelser (1400-t; 1), lægges med andre substanser i borehul, anvendes i røgelse eller vinudtræk som værn mod sygdomme, der skyldes forhekseelse, og under lagen for brudt ægteskabsløfte (26). Bestanddel af magisk middel mod hekseri hos kvæget, gives i foder til forheksede høns og mod fejl hos gæs, lægges i kærnen for at få smør af forhekset fløde (27).

Indgår i universalmiddel mod kvægsygdomme (28) og et pulver, som pestsyge dyr skal have i deres eget blod (MSjælland 1745; 29); for kvægpest gives også øldekøkt af roden og hvid sennep (slutningen af 1600-t) og den knuste rod blandet med salt (medio 1700-t) (30). Nævnt blandt substanser, som koen efter løbningen får mod kalvekastning (28).

*I mange former
for brændevin
indgår kvan som
smagsingrediens.
Maleri af
David Monies.*

Roden er bestanddel af middel for hestens engbrystighed (anchelus), kolik, krop og »forrådelse i livet« (31). – For svinedød indgives angelikblade og alrune (1500-t; 32), den småskårne rod mod svinets smitsomme sygdomme (1793; 33), roden anbragt i svinets drik bevarer dyrets sundhed (1700-t; 32).

Færøerne: bladene blev lagt på sår, dekokt af planten drukket for vandladningsbesvær, køer med urintrang skulle have de kogte rødder at æde eller afkog af rod eller frø, ligeså koen, der efter kælvningen ikke var normal. Når en smitsom sygdom (f.eks. tyfus, mæslinger, influenza) ramte bygden, spiste man kvan eller gik med lidt af planten eller roden i lommen, det gjaldt især dem, som bar lig til kirkegården; i 1915 lagde man en krans af kvan om halsen på et ildelugtende lig; man lagde også stængler og blade i døråbningen, forstuen osv. som værn mod smitten, plantede den ved udhusene og kirkegårdene,

den »stærke lugt hindrer uddunstningerne... i at brede sig« (1862). – For vorter skulle man en aften gribe om dugvåd kvan på en kirkegård. *Svøvnrot* blev lagt under hovedpuden for søvnløshed, men man måtte ikke selv være klar over det, og roden skulle fjernes, såsnart søvnen var indtruffet, ellers vågnede vedkommende aldrig mere (34).

Roden kan sættes på brændevin (1800; 12), den er ingrediens i »Herr Niels' dråber«, »Tycho Brahes urter«, »Tycho Brahes bitter« (Næstvedegnen), »Nøglen til livet« (Fyn), i gigtlukør eller taffelbitter, dobbeltbitter (begyndelsen af 1800-t) og Raspails bitter, som blev meget drukket i København og – mente man – beskyttede mod kolera o.a. smitsomme sygdomme; rod og stængler sat på vinsprit giver kvanlikør, et spirituøst udtræk kommer i angelikalikør, den æteriske olie i kalmuslikør, roden i angustura (be-